

який визначається системою якісних та кількісних медичних показників. І саме такий підхід, на нашу думку, може стати основою для подальших наукових розвідок, які будуть проводитись в аспекті визначення правового режиму даного блага.

Список літератури: 1. Тобес Б. Право на здоров'я: теорія і практика. М., 2001. 2. Фролов В. А. Здоров'я // Большая медицинская энциклопедия / Гл. ред. акад. Б.В. Петровский. Т. 8: Евгеника – Зыбление. М., 1978. 3. Устав Всемирной организации здравоохранения, принят Международной конференцией здравоохранения 22 июля 1946 года // http://policy.who.int/cgi-bin/om_isapi.dll?hitsperheading=on&infobase=basicdoc&record={9D5}&softpage=Document42. 4. Основи законодавства України про охорону здоров'я від 19 листопада 1992 року // ВВР України. 1993. № 4. Ст. 19. 5. Пешкова О. А. Ответственность и защита при причинении вреда немущественным правам и нематериальным благам граждан и юридических лиц: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Волгоград, 1997. 6. Малеева М. Н. Личные немущественные права граждан: понятие, осуществление, защита. М., 2000. 7. Гурська Т. Деякі аспекти права людини, зокрема жінок на охорону здоров'я // Підприємництво, господарство і право. 2002. № 5. 8. Калітенко О. М. Право на здоров'я: цивільно-правовий аспект // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2004. Вип. 23. 9. Ольховик Л. А. Право на здоров'я за новим цивільним законодавством України // Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць. 2004. Вип. 23. 10. Спіженко Ю. П., Уварено А. Р., Нагорна А. М. Здоров'я населення України // Вісник Академії наук України. 1991. № 10. 11. Соловьев В. Н. Гражданско-правовое регулирование отношений, возникающих при реализации конституционного права граждан на медицинскую помощь: Дис. ... канд. юрид. наук. Красноярск, 1999. 12. Грищенко В., Белов В., Котова А., Пустовойт О. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема // Вісник Національної Академії наук України. 2006. № 6. 13. Бабаджанов И. Х. Гражданско-правовые проблемы права на жизнь и здоровье: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Душанбе, 2004. 14. Тихомиров Ю. А. Медицинское право: Учебное пособие. М., 1998. 15. Акопов В. И., Маслов Е. Н. Право в медицине. М., 2002. 16. Тихомиров Ю. А. Организационные начала публичного регулирования медицинских услуг. М., 2001. 17. Пунда О. М. Поняття та проблеми здійснення особистих немайнових прав, що забезпечують природне існування людини: Монографія. Хмельницький-К., 2005. 18. Энциклопедия «Кругосвет» // <http://krugosvet.ru/articles/39/1003901/1003901a1.htm>. 19. Психическое здоровье населения Европейского региона ВОЗ: Факты и цифры ЕРБ ВОЗ/03/03. Копенгаген, Вена, 8 сентября 2003 г. // <http://www.euro.who.int/document/medicentre/fs0303r.pdf>. 20. Волков В. Н. Судебная психиатрия: Курс лекций. М., 1998. 21. Ардашева Н. А. Словарь терминов и понятий по медицинскому праву. СПб., 2007. 22. Курбанов М. А. Гражданско-правовое регулирование и защита права граждан на психическое здоровье: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Московская академия экономики и права. М., 2006. 23. Гурська Т. Право на здоров'я в системі особистих немайнових прав // Підприємництво, господарство і право. 2002. № 6.

Надійшла до редколегії 13.04.07

Ю. І. Чалий

КВАЗИЗОВ'ЯЗАЛЬНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Класифікація цивільних правовідносин дозволяє привести у певну систему доволі великий перелік таких правових відносин. Між тим, подібна систематизація не є самоціллю та не зводиться лише до досягнення теоретико-пізнавальних цілей. Системна класифікація правовідносин дозволяє виявити їх внутрішні (змістовні) властивості та, як наслідок, визначити відповідні важелі впли-

ву на соціальні відносини, тобто виробити адекватний правовий режим регулювання цих відносин.

Цивільні правовідносини зазнавали системного упорядкування багатьох століть. Хоча давньоримські юристи й не мали на меті проводити теоретичну класифікацію приватно-правових відносин, але саме вони започаткували критерії розпізнання тих чи інших видів правовідносин. Давньоримським юристам також належить й такий юридико-технічний винахід, як встановлення юридичних фікцій, за допомогою яких правовий режим одних правовідносин розповсюджувався на інші, котрі мали віддалену подібність з першими. Так виникли відомі тепер поняття *quasipossessio*, *quasi-contractus*, *quasidelictum* та інші [1, с. 267]. Сучасний законодавець також використовує даний прийом, наприклад, реальний договір дарування не породжує зобов'язального правовідношення, а відразу після укладення (з моменту передання дарувальником речі одаровуваному) утворює речове правовідношення. Проте, норми про реальний договір дарування розташовані у книзі п'ятій ЦК України («Зобов'язальне право»). Подібної адресації зазнали й норми про спільну діяльність, на сумнівне зобов'язальне походження яких давно вже звертається увага в цивілістиці. Щоправда, законодавець не називає вищезгадані незобов'язальні правовідносини квазізобов'язальними, але вони, по суті, є саме такими (нібито зобов'язальними).

У контексті сказаного ще більший інтерес викликають деякі недоговірні правовідносини, які були описані законодавцем вперше у новому ЦК України. Вони також кваліфікуються у ЦК в якості зобов'язальних, але за своїми сутнісними ознаками ці «нові» правовідносини зобов'язальними назвати не можна. Йдеться, перш за все, про правовідносини, нормативне регулювання яких відбувається на підставі ст.ст. 1161–1162 гл. 80 та ст.ст. 1177, 1207 гл. 82 ЦК України. Усі ці правовідносини об'єднує те, що суб'єктом відшкодування шкоди (тим, хто відшкодовує шкоду) є держава, хоча сама держава не є суб'єктом, спричинення шкоди або суб'єктом в інтересах якого діє потерпіла особа. Така правова конструкція є законодавчою новацією.

Раніше, тобто за часів дії ЦК УРСР, держава була суб'єктом недоговірної відшкодування шкоди тільки у випадках, коли шкода протиправно завдавалася певною державною організацією чи посадовою особою, тобто за нормами деліктної відповідальності (гл. 40 ЦК УРСР), або шкода завдавалася особі, яка без відповідних повноважень рятувала державне майно від реальної загрози пошкодження чи знищення (гл. 41 ЦК УРСР). Дані дві групи правовідносин мали беззаперечну зобов'язально-правову конструктивну будову, що опиралася на право потерпілої особи вимагати відшкодування протиправно завданої шкоди (делікт), або на пра-

во особи-рятувальника вимагати відшкодування спричиненої шкоди, що виникала під час рятування чужого («соціалістичного») майна (ст. 467 ЦК УРСР). У цих випадках держава мала статус суб'єкта цивільно-правових відносин: у делікті держава виступала як суб'єкт відповідальності, діями якого завдавалася шкода; у правовідношенні рятування державного майна держава відшкодовувала рятувальникові шкоду як особа, в майнових інтересах якої діяв рятувальник.

ЦК України, що набрав чинності з 1 січня 2004 р., також містить норми, подібні вищезгаданим нормам ЦК УРСР (тобто норми деліктної відповідальності (гл. 82 «Відшкодування шкоди») та норми ч. 2 ст. 1162 (гл. 80 «Рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи»). Описувані у цих нормах правовідносини зберігають своє зобов'язально-правове походження. Але поряд з ними у гл. гл. 80 та 82 ЦК України закріплено норми про участь держави в правовідносинах, що не мають зобов'язально-правової природи.

Так, ч. 1 ст. 1161 (гл. 80) ЦК України встановлює обов'язок держави відшкодувати в повному обсязі шкоду, завдану особі, яка без відповідних повноважень рятувала здоров'я та життя фізичної особи від реальної загрози для неї. Далі, ч. 1 ст. 1162 (гл. 80) ЦК України закріплює правило, відповідно до якого шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи, яка без відповідних повноважень рятувала від реальної загрози майно іншої особи, яке має істотну цінність, також відшкодовується державою в повному обсязі. Виникає питання: що ж є юридичною підставою встановлення правовідносин, які регулюються цитованими вище нормами ЦК?

Як відомо, підставами виникнення зобов'язальних правовідносин можуть бути факти укладання правочинів, здійснення односторонніх правомірних дій (що не є правочинами) та здійснення односторонніх неправомірних дій. Таким чином, боржником особа може стати або через власну цілеспрямовану (вольову) дію, бажаючи вступити в обмін майна чи досягти іншого позитивного результату, або через скоєння цивільного правопорушення, стаючи при цьому суб'єктом відповідальності. Цілком очевидно, що держава у розглядуваних недоговірних правовідносинах має обов'язок відшкодовувати шкоду не через факт вчинення тієї чи іншої правомірної дії (в тому числі правочину). Не можна назвати державу й суб'єктом відповідальності, бо вона не здійснює в розглядуваних відносинах будь-якої протиправної поведінки.

Обов'язок держави відшкодувати шкоду за описаних у ч. 1 ст. 1161, ч. 1 ст. 1162 життєвих обставин ґрунтується на нормі ст. 27 Конституції України, де у третьому реченні записано наступне: «Обов'язок держави – захищати життя людини». У свою чер-

гу, даний обов'язок кореспондується із нормою ст. 3 Конституції України, де продекларовано, що людина, її життя і здоров'я визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Отже, відшкодування шкоди державою за наявності підстав, зазначених у ч. 1 ст. 1161 та ч. 1 ст. 1162 ЦК України, є нічим іншим як реалізацією однієї із функцій держави, тобто це є публічно-правовим обов'язком, виконуваним державою не в інтересах суспільства в цілому, а на користь (в інтересах) конкретної людини. Саме остання обставина створює враження наявності приватно-правового (зобов'язально-правового) зв'язку між державою та певною фізичною особою, бо більш звичним є здійснення функцій державою в інтересах суспільства загалом. Власне кажучи, той факт, що зазначені норми розміщені у книзі п'ятій «Зобов'язальне право» ЦК України, створює упереджене враження про їх зобов'язально-правове походження, але таке враження не підтверджується при подальшій юридичній оцінці даних норм та відносин, що цими нормами регулюються.

Подібного висновку можна дійти й при аналізі ст.ст. 1177 та 1207 гл. 82 ЦК України, де закріплюються правила про відшкодування державою майнової шкоди та шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю внаслідок скоєння злочину за умови, що особу, яка скоїла злочин, не встановлено, або така особа є неплатоспроможною¹. Даний обов'язок держави не має зобов'язально-правового характеру через ті ж аргументи, про які йшлося вище. Тобто, у даному випадку також слід говорити про реалізацію державою взятих на себе гарантій щодо забезпечення належного правопорядку із охорони та захисту здоров'я, життя і майнових благ осіб. Так, ч. 4 ст. 13 Конституції України покладає на державу обов'язок захищати права усіх суб'єктів права власності. Саме ця норма породжує правовідношення з відшкодування державою майнової шкоди, що виникає у потерпілої особи у разі скоєння злочину іншою особою, яку, в свою чергу, не встановлено, або коли така особа є неплатоспроможною, бо держава не виконала свого обов'язку зі створення належного правового режиму ненастання зазначених негативних наслідків. У цих випадках також слід говорити про публічно-правовий характер описуваних обов'язків держави, бо держава виступає тут не як суб'єкт приватних правовідносин. Звідси послідовним буде й висновок про незобов'язальну природу розглядуваних правовідносин.

¹ На мій погляд, у цих нормах спостерігаються деякі вади законодавчої техніки. Зокрема, важко буде застосувати дані правила у випадках, коли особу, яка скоїла злочин, встановлено, але така особа переховується. Вважаю, що і в цих випадках держава має взяти на себе обов'язок з відшкодування шкоди потерпілому, забезпечивши оперативний захист останнього.

Разом з тим виникає проблемне питання про місце цих відносин у системі цивільних правовідносин. Якщо вони не є зобов'язальними, а тим більше речовими чи іншими, то якими вони є? Вважаю, що відповідь на це питання слід шукати у встановленні правової природи розглядуваних відносин поза приватно-правовою їх кваліфікацією і подальшою класифікацією. Більшість відомих теоретичних класифікацій цивільних правовідносин спираються на приватно-правові критерії (як, наприклад, розрізняються зобов'язальні та речові правовідносини). Але цивільні правовідносини та приватні правовідносини не завжди можна розглядати в якості тотожних категорій, бо цивільне законодавство містить не тільки приватно-правові норми. Досягти надійно діючого цивільного правопорядку без дії публічно-правових норм неможливо, а тому законодавець змушений робити, умовно кажучи, прищеплювання цивільного законодавства нормами публічного права для посилення ефективності правового регулювання. Отже, спроби оцінити описувані правовідносини в межах приватно-правового критеріального ряду унеможливають отримання достовірного теоретичного результату. Ці правовідносини є цивільно-, але не приватно-правовими, а тому немає підстав їх порівнювати із зобов'язальними чи іншими приватно-правовими відносинами, бо таке порівняльне співвідношення буде некоректним (хіба що їх можна протиставляти як приватно- та публічно-правові відповідно).

За своєю соціально-правовою функцією правовідносини, що передбачаються нормами ст. 1161, ч. 1 ст. 1162, ст.ст. 1177, 1207 ЦК України, мають яскраво виражену охоронно-захисну спрямованість. У доктрині цивільного права правовідносини з подібною функцією інколи так і називають – «охоронні». Зокрема, «охоронними» йменують деліктні та кондикційні зобов'язання. Звідси можна припустити можливість розповсюдження даного терміна й на правовідносини, розглядувані у цій статті. Але, як це було встановлено вище, правовідносини, що регулюються нормами ст. 1161, ч. 1 ст. 1162, ст.ст. 1177, 1207 ЦК України, не є зобов'язальними, а тому позначати їх терміном «охоронні» (поряд із зобов'язальними) навряд чи буде коректним. Більше того, сам термін «охоронні правовідносини» не є у цивілістиці безспірним. Професор З. В. Ромовська, розглядаючи запропоноване деякими авторами протиставлення «охоронних» цивільних правовідносин «регулятивним», зрештою робить висновок про неможливість віднаходження незаперечного аргументу, який підтвердив би обґрунтованість та практичну потребу подібного розрізнення правовідносин [2, с. 174–176]. Виходячи з цього, слід сказати, що розглядувані у цій публікації правовідносини мають достатньо оригінальну змістовну характеристику та не підпадають ні під один із ві-

домих видів цивільних правовідносин. Звичайно, назвати їх квазізобов'язальними можна тільки умовно, підкреслюючи тим самим, що вони, насправді, не є зобов'язальними. Але це, зрозуміло, не вирішує проблеми визначення правової природи та іменування подібних відносин. Вирішення даної проблеми ще попереду.

Вважаю, що ця проблема має не тільки теоретико-пізнавальне, а й практико-застосувальне значення. Так, розміщення згадуваних норм у книзі п'ятій ЦК України, яка має назву «Зобов'язальне право», викликає питання про можливість застосування до описуваних тут відносин загальних норм про зобов'язання, зокрема, правил про виконання зобов'язань, забезпечення їх виконання, припинення та правові наслідки порушення. Більшість загальних норм про зобов'язання будуть або невідповідними стосовно розглядуваних відносин, або малоефективними у застосуванні, бо нормативно гарантувати виконання державою обов'язку з відшкодування шкоди у зазначених вище життєвих ситуаціях можна тільки жорсткими імперативними наказами.

Список літератури: 1. Бартошек М. Римское право: (Понятия, термины, определения): Пер. с чешск. М., 1989. 2. Ромовська З. В. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. К., 2005.

Надійшла до редколегії 24.04.07

А. В. Маєвська

ЗМІСТ ІНСТИТУТУ ТЯГАРЯ УТРИМАННЯ МАЙНА

Подвійна конструкція речових абсолютних прав, за якої власнику надається абсолютне право на належні йому речі і у той же час надається обмежене речове право іншим особам та виписуються певні юридичні обов'язки для власника як імперативи, спонукає до необхідності аналізу спеціальних правових конструкцій. Законодавець, з одного боку, наділив власника абсолютними правомочностями (право володіння, право користування та право розпорядження), а з другого – стримує їх на загальному рівні через встановлення меж здійснення суб'єктивних цивільних прав (ст. 13 ЦК України), обмеження та встановлення тягара власності. Відповідно, як справедливо відзначив В. П. Камишанський, зміст права власності не може бути зведений лише до правомочностей власника, він включає й вказані законом юридичні обов'язки [1, с. 7]. Така позиція, на наш погляд, є виправданою та заслуговує на увагу, особливо з ускладненням об'єктів права власності та підвищенням правомірного інтересу з боку невласників. Тож, метою цієї статті є обґрунтування концепції встановлення тягара власності як одного із елементів змісту права власності взагалі. Одразу ж відзначимо, що спеціальні роботи з цієї проблематики відсутні,